

נס חנוכה במקום ובזמן*

הרב מרדכי גרינברג

א. 'נעשה נס והדליקו בו שמונה ימים'

על שאלתו המפורסמת של הבית יוסף (אורח חיים, סימן תרע), מדוע נקבע חנוכה שמונה ימים כזכר לנס, והרי היה בפך השמן כדי לדלוק יום אחד, ולא היה הנס אלא שבעה ימים, נאמרו אין סוף תירוצים. אחד מהם הוא תירוצו של ה'טורי-זהב' (שם, סעיף קטן א), שכיוון שאין הנס יכול לחול אלא על דבר שכבר קיים, ואין הנס חל על דבר ריק, על כן, לא נגמר השמן ביום הראשון, כך שתהיה לנס אפשרות לחול ביום השני. על הסבר זה תמה הרב קוק זצ"ל (אגרות הראי"ה, ח"ג תשצ"ז), ואמר שכלל זה, שאין נס חל אלא על דבר שיש בו ממש, נאמר רק על נס שנעשה על ידי נביא, וכפי שמצינו בנס השמן שנעשה על ידי אלישע לאשה מנשי בני הנביאים, שכן הנביא מוגבל בכוח בשר ודם, אך נס שנעשה בלא גזירת נביא, אין צורך שיהיה לו על מה לחול – היד ה' תקצר לחדש יש מאין?

על כן כתב הרב קוק (וכך נמסר גם משמו של ר' חיים מבריסק, ב'מועדים בהלכה' להרב זוין, חנוכה), שהסיבה שהשמן לא נגמר ביום הראשון היא מפני שמצוות הדלקה במנורה היא בשמן זית, ואילו היה השמן כלה ביום הראשון ומתחדש ביום השני על ידי נס, לא היה זה שמן של זית, אלא שמן של נס. וכעין זה משמע מרש"י במנחות (סט ע"א), בעניין שאלת הגמרא אם "חיטים שבאו בעבים" כשרים לשתי הלחם. ופרש רש"י שהכוונה לחיטים שנמצאו בעננים, על ידי שבלעו העבים ממימי האוקינוס, ממקום שטבעה ספינה מלאה חיטים, והגיעו לכאן מחוץ לארץ. ולמסקנה, אינם כשרים משום שנאמר "ממושבותיכם". ולא רצה רש"י לפרש כתוספות, שהכוונה לחיטים שירדו בדרך נס, כנראה משום שלדעת רש"י אין אלו חיטים, ופשוט שאינם כשרים, ואין צורך לפסוק "ממושבותיכם" ללמדנו שאינם כשרים. והוא הדין ששמן שנתהווה על ידי נס אינו שמן זית, ועל כן היה צורך שישאר מעט שמן ביום הראשון, כדי שביום השני ידלוק שמן זית ולא שמן של נס. ולפי זה גם ביום הראשון היה נס, שהרי לא כלה כל השמן, ועל כן אנו חוגגים שמונה ימים.

אלא שיש להעיר על זה מהגמרא בשבת (כא ע"א): "שמנים ופתילות שאמרו חכמים אין מדליקים בהם בשבת, אין מדליקים בהם במקדש", כיוון שאינם דולקים יפה. והקשה שם ר' עקיבא איגר, מה שייך לומר "שמנים" לשון רבים, והרי אין מדליקים במקדש אלא בשמן זית בלבד? ולא יישב ר' עקיבא איגר את קושייתו.

* עיקרו של מאמר זה התפרסם בשנת תשס"א כחוברת בפני עצמה, בהוצאת ישיבת כרם ביבנה. הוא מתפרסם כאן בתיקונים קלים, ובהשלמת ציון המקורות. קיצרנו את המאמר בחלק שמקביל למאמר אחר בספר (ראה הערה בפרק הששי), ואנו מודים מאד לרב גרינברג שליט"א על הסכמתו לכך.

וכתב הרב קוק (שם) ליישב קושייתו על פי הגמרא במנחות (כח ע"א), שמנורה כשרה בדיעבד מכל מיני מתכות, וההדגשה החוזרת בתורה "זהב" באה לומר דין מיוחד במנורת זהב, שאם המנורה באה זהב – באה גם כפתורים ופרחים, ואין מנורת זהב כשרה, אלא אם כן יש בה גביעים כפתורים ופרחים. אך אם אינה באה זהב אלא משאר מתכות, אין צורך בכל הפרטים כגביעים, כפתורים ופרחים. ולפי זה גם בשאר מתכות כשרה. כך אפשר לומר גם בעניין שמן זית, שמה שכתוב שמן זית, אין הכוונה לשלול לגמרי שמנים אחרים, אלא לומר "בא שמן זית – בא זך וכתית. לא בא שמן זית – לא בא זך וכתית". ולפי זה בדיעבד גם שאר שמנים כשרים, ואין שמן זית מעכב במנורה, ועל זה אמרה הגמרא בשבת, שאותם שמנים שאין מדליקים בשבת, אין מדליקים במקדש אפילו בהעדר שמן זית. ומיושבת בזה קושיית רבי עקיבא איגר.

לפי זה חוזרת למקומה השאלה, לשם מה היה צריך שיישאר מעט שמן ביום הראשון כדי שיחשב לשמן זית ולא לשמן של נס, הרי גם אם היה כלה השמן, והיה שמן של נס ביום השני, גם היה כשר, שהרי אין צריך דוקא שמן זית, ושמן של נס אף הוא כשר. אלא שישנה רק מגבלה אחת, שהוא מן השמנים שמדליקים בהם בשבת, ובדאי שמן של נס דולק יפה ומדליקים בו בשבת, שהרי מצינו בבתו של ר' חנינא בן דוסא שדלק החומץ עד מוצאי שבת (תענית כה ע"א).

ועל כרחנו צריך לומר, שנעשה הנס לצורך הידור מצווה, שבדאי לכתחילה המצווה היא להדליק בשמן זית ולא בשמן אחר, ועל כן נעשה הנס כבר ביום הראשון, כדי שישאר מעט שמן ליום השני.

ואין בזה תימה לומר שנעשה נס רק לצורך הידור מצווה, שהרי בין כך כל הנס היה מיותר, ונעשה רק לצורך הידור מצווה, שכן טומאה הותרה או דחווה בצבור, והיה אפשר להדליק בשמן הטמא, אלא שהכול נעשה להידור מצווה.

מעתה מתעוררת השאלה, אם כל הנס היה לצורך הידור מצווה, מדוע נעשה הנס רק בשמן ולא במנורה. שהרי לא מצאו החשמונאים מנורה של זהב, והדליקו בשיפידין של מתכת או עץ (מנחות כח ע"ב). ומעתה שנתחדש שאין צורך בשמן זית דוקא, כשם שאין צורך במנורת זהב דוקא, במה שונה השמן שנעשה בו נס להידור מצווה, ולא במנורה?

ובזה כתב הרב קוק יסוד חשוב בהשקפת היהדות, והוא השורש של נס החנוכה.

ב. אתיקה ואסתטיקה

אמנם יסוד הנס דחנוכה נעשה להודיע סגולת רוח הקדש השורה בישראל, שהוא מקיים את החמריות ואינו תלוי בה, וזה אין בכח שום רוח ותרבות של חול. על כן, אף על פי שהתיקון הרצוי הוא שהתוכן החמרי, שהוא הכלי לאופי הרוחני, יהיה בהידור ובשלמות, אבל בכל זאת, כשגלי צרות משברים את הצד החמרי שבישראל, נשאר רוחו חי, ואור ה' יקימהו לעד וישוב ופרח בכל ערכיו. ואז היה רדבר כן, במצב

של עניות חמרית נשארה האומה, אבל בעושר רוחני, על כן עמד טעמה ונמשכה שלשלת קיומה ואור קדשה כהיום הזה, שעומדת לתחיה עליונה ומושלמת. על כן לא נעשה הנס על הכלי, המנורה, ונסתפקו בשל ברזל מחופה בעץ או עץ, כיוון שכשר על כל פנים בדיעבד, אבל בנוגע לעצם המכוון נגד הרוח, הפנימיות, התוך – השמן, נעשו ניסים כדי שיהיה בתכלית ההידור (אגרות הראי"ה, שם).

יסוד הנס הוא איפוא, נצחון הרוח על החומר, התוכן הפנימי על החיצוני. וזה שורש המאבק בין מלכות יוון וישראל. מלכות יוון, מפרש המהר"ל (נר מצוה), היא מלכות שיש בה חכמה ותבונה, ועל כן יש להם נקודת מפגש עם תורת ישראל, אלא שחכמתם היא חכמה אנושית, ואילו תורת ישראל היא תורה אלקית. ועל זה אמרו חז"ל: "מלכה ושריה בגוים אין תורה (איכה ב, ט) – אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים, תאמין. יש תורה בגוים, אל תאמין" (איכה רבה, פרשה ב ג). ועל כן מלחמת יוון בישראל שונה משאר המלחמות של אומות העולם.

מאז ומתמיד נפגשנו בשני סוגי מלחמה נגד עם ישראל. יש שנלחמו נגד הגוף, מלחמת השמדה, ויש שנלחמו נגד הרוח והנשמה. על מלחמות אלו המליץ הרמב"ם (אגרת תימן) את הפסוק בישעיהו (נד, טז): "כל כלי יוצר עליך לא יצלח, וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעני". ה'כלי' הוא מלחמה נגד הגוף, נסיונות השמדה בעזרת החרב, ואילו ה'לשון' היא מלחמת תרבות. המאמץ "להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך", הוא מלחמת התרבות של יוון, בנסיון לבטל את הייחוד הישראלי. מכאן נובע גם תרגום התורה ליונית.

לפיכך אמרו היוונים באחת מגזרותיהם: "כתבו לכם על קרן השור, אין לנו חלק באלקי ישראל" (בראשית רבה, פרשה ב ד). השור מסמל בתורה את יוסף: "בכור שורו הדר לו" (דברים לג, יז), "וברצונם עקרו שור" (בראשית מט, ו, וברש"י). יוסף מציין את האוניברסליות שביהדות, את הצד השווה שיש ליהדות עם אומות העולם, את החיצוניות. לעומת יהודה שנאמר עליו: "היתה יהודה לקדשו" (תהלים קיד, ב), ואמרו חז"ל (סוטה לו ע"ב) שיהודה שקידש שם השם בפרהסיא, כל אותיות שם השם נמצאות בו. יוסף שקדש בצנעא, רק ג' אותיות, בפסוק "עדות ביהוסף שמו" (תהלים פא, ו). יהודה נשלח על ידי יעקב "להורות לפניו גושנה" (בראשית לט, ו) – להקים לו בית מדרש (בראשית רבה, פרשה צה), ואילו יוסף נשלח "למחיה לפניכם" (בראשית מה, ה), להכין את הצד הכלכלי. הוא מסלסל בשערו (רש"י לבראשית לט, ו) ויודע שבעים לשון (סוטה לו ע"ב). על כן לקחו היוונים את יוסף כדוגמא ליהודי שעל פי הבנתם דגל בשיתוף פעולה עם האומות, ו'קרן השור' היא האומרת 'אין לנו חלק באלקי ישראל'.

לכן לא מצינו בשום מלחמה מארבע המלכויות מושג כמו 'מתפרסים' או 'מתבבלים', אלא רק 'מתיוונים', שכן שאר המלכויות מבקשות להשמיד, להרוג ולאבד, ואילו מלכות יוון אינה מבקשת את השמדת ישראל, אלא רק לטשטש את הייחוד, ולהבליט את צד השוויון שבינם לבין ישראל.

וכתב ה'שפת אמת' (חנוכה תרמ"ז), שלכן היו ג' הגזרות אלו שגזרו מלכות יוון על ישראל: שבת, חודש ומילה. והם כנגד ג' הממדים שבהוויה "עולם, שנה, נפש", ובמילים

אחרות: מקום, זמן ואדם. המילה מציינת את הקדושה שבגוף, החודש את קדושת הזמן, והשבת את הקדושה שבבריאה.

ועוד כתבו (אור גדליה, עמ' כט), שארבע המלכויות הם כנגד ג' עברית החמורות שעליהם נאמר 'הרג ואל יעבור', וכנגד לשון הרע. ויוון היא כנגד שפיכות דמים. ופירשו על פי דברי המהר"ל (דרוש על התורה, וראה: פחד יצחק, שבועות, מאמר ח'), ששפיכות דמים מציינת הריגה, אף שאפשר להרוג גם בלא לשפוך דמים, אלא ש"הדם הוא הנפש", והריגה פירושה הוצאת הנפש. כלומר, הורקת התוכן הפנימי המחיה את האדם. וזה ענינה של יוון, להבליט את היופי החיצוני תחת המהות הפנימית, ועל כן נאמר אצלם "ובאו בה פריצים וחללוה" (ראה: עבודה זרה נב ע"ב), לשון עשאוה חלל.

ומקור הדברים מראשית ימי האנושות: "ויקה שם ויפת את השמלה וישימו על שכם שניכם, וילכו אחרונית ויכסו את ערות אביהם" (בראשית ט, כג). ואמרו חז"ל: "אין כתוב כאן 'ויקחו' אלא 'ויקה', למד על שם שנתאמץ במצווה יותר מיפת, ולכך זכו בניו לטלית של מצווה, ויפת זכה לקבורה לבניו, שנאמר 'אתן לגוג מקום שם קבר'" (דברי המדרש שמביא רש"י שם).

ופירשו (הרב סולוביצ'יק, 'נפש הרב', פרשת נח), שישנם שני מניעים להתהגות האדם, מוסריות ונימוסיות, ובלשון לעז אתיקה ואסתטיקה. המוסר מחייב את האדם לעשות טוב וישר גם כשהוא בינו לבין עצמו, ואילו נמוסיות הוא עניין שבין אדם לבריות, ועל כן תלוי בדעת בני אדם, ומשתנה מזמן לזמן וממקום למקום. וזה עיקר ההבדל בין שם ליפת. שם נתאמץ בדבר מעצמו, כי הבין על פי המוסר שכך נכון לעשות. לפיכך זכו בניו לטלית של מצווה. וכתב המגן אברהם (סימן ח, סעיף-קטן יג) שעל פי האר"י נכון ללבוש את הטלית תחת הבגד, ורק חוטי הציצית יהיו בחוץ, והיינו, שיש קיום מצוות גם במה שנסתר מעיני בני אדם. אך יפת לא הבין מעצמו, והצטרף רק לאחר שראה שכך עשה שם, ותבין שהנימוס מחייב זאת, ועל כן זכו לקבורה, שעניינה כבוד הבריות, וכך ברכם נח: "יפת אלקים ליפת" – שהקב"ה ברכו ברגש של יופי ונימוס, אך "ותשכון באהלי שם", שהשכינה תשרה באהלי שם, שלהשראת שכינה אין די ביופי חיצוני ונימוסים, אלא במוסר והתנהגות על פי היושר האלקי.

העמיק בזה הרב עמיאל זצ"ל (בספרו 'לנבוכי התקופה', עמ' 142), ואמר שאי אפשר לומר שהיוונים לא ידעו כלל מאתיקה, כשם שאין לחשוד ביהדות שאינה יודעת דבר מאסתטיקה. הרי חכמי יוון חברו ספרים של מידות האדם, שתורגמו גם לעברית, כשם שהאסתטיקה תופסת אצלנו מקום, הן בתורה שבכתב והן בתורה שבעל פה. אלא הנוסח של החילוק הוא כך: היוונים באו לאתיקה מתוך האסתטיקה, והיהדות להיפך, באה לאסתטיקה מתוך האתיקה. הרב עמיאל הביא שם דוגמאות לכך, וסיכום הדברים, שלהשקפת היהדות אין כלל יופי בדבר שאינו מוסרי, ומושגי המוסר אינם נמדדים רק בטוב או רע, אלא אף ביפה ומגונה, ולעומת זאת, ביוון אין המוסריות אלא אמצעי לתכלית שהוא היופי והסדר. שאם לא יהיה מוסר לא יהיה סדר ומשטר במדינה, למשל, אם לא ידאגו לעניים, ישתבש הסדר היפה של החברה.

קיצורם של דברים: היופי החיצוני או המוסריות הפנימית, זה מה שעומד בין יוון לישראל.

וזו לשון המהר"ל (נר מצוה):

מלכות יוון הוא מתנגד לישראל, במה שיש להם תורה ומצות אלקיים, כי אל מלכות זו שייך לה החכמה, שהיא שכל האדם בלבד, לא השכל האלקי הנבדל, אשר היא תורה אלקית, שהיא השכל הנבדל לגמרי. וכן אל בית המקדש שיש לו מעלה אלקית קדושה הם מתנגדים ביותר לה, המלכות הזאת, כי התורה ובית המקדש הם שתי מדרגות זו על זו, כמו שאמרו כל מקום שנים אלו ביחד, 'הי רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו, שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ותן חלקנו בתורתך', כמו שמבואר במקום אחר. ולכן היו מתנגדים אל מצות התורה ולבית המקדש בפרט, ולכך הנס שנעשה להם היה בנרות של בית המקדש, 'כי נר מצוה ותורה אור'.

ועל פי דברי המהר"ל מבקשים אנו לבאר מהותו של נס חנוכה ויחודה של מלחמת יוון במקום ובזמן, היינו נגד האור שבמקדש ובכ"ה בכסלו דוקא.

ג. האור והמקדש

מאבקם של ארבע המלכויות בישראל נעוץ כבר בראשית הבריאה. את הפסוק: "והארץ היתה תוהו ובוהו וחשך על פני תהום" (בראשית א, ב), דרשו חז"ל על ארבע המלכויות.

והארץ היתה תוהו – זה גלות בבל. ובהו – זה גלות מדי. וחשך – זה גלות יוון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיהם, שהיתה אומרת להם: כתבו על קרן השור, אין לנו חלק באלקי ישראל. על פני תהום – זה גלות ממלכת הרשעה שאין לה חקר. ורוח אלקים מרחפת על פני המים – זה רוחו של מלך המשיח. ויאמר אלקים יהי אור – אלו מעשיהם של צדיקים (בראשית רבה, פרשה ב ד).

מלחמת יוון בישראל היא איפוא מלחמת החושך באור.

"ההויות מתגלות בתור ירידה מאלקיות לעולמיות" (אורות התשובה, פרק יא, ד). האור הוא היצירה הראשונה, והוא מצוי על גבול האלקיות והעולמיות. לא נאמר ביום הראשון 'יום ראשון', כפי שנאמר אחרי כן 'יום שני' ו'יום שלישי', משום שראשון משמעו שיש שני אחריו, ואילו בתחילת הבריאה לא היה עדיין דבר, ועל כן נאמר 'יום אחד', ומן האחד הולך העולם ומתגשם, והמעבר בין האלקיות לעולמיות נעשה על ידי האור. האור נמצא אפוא בנקודת המפגש שבין הרוחני לגשמי. ועל כן אור בגימטריה 'רז', סוד, פנים. משום כך האור הוא סמל הרוח, לעומת החושך שהוא הדבר הגשמי:

כי כל שהוא מסולק מן הגשמי, הוא אור בהיר, כאשר תבין בנמצאים הגשמיים, שכל שהוא גשמי יותר, הוא עכור וחשוך. כי הארץ היא גשמית, ולכן הארץ חשוכה לגמרי,

והמים אינם כל כך גשמיים כמו הארץ, שיש לארץ גסות ועבות חמרי יותר, לכך המים הם זכים יותר, והרוח עוד יותר מסולק מן הגשמי, ולכן הרוח הוא יותר זך ויותר דק (מהר"ל, נר מצוה).

וזהו שאמרו חז"ל: "ממקום בית המקדש נבראת האורה" (בראשית רבה, פרשה ג ד), והמקום הקדוש שבמקדש הוא קדש הקדשים, ושם מצויה אבן השתיה. ואמרו בגמרא (יומא נד ע"ב): "למה נקראת שמה אבן השתיה? – שממנה הושתת העולם", ופרש רש"י: "ציון נבראת תחילה, וסביבה נדבקו רגבים עד סוף העולם מכל צד". ומשמעות הדבר, שהעולם נברא בדרך של הדרגתיות.

אנחנו משיגים את המציאות בתור הויה שהיא מתחלת ממקורה, הולכת בתחילה הליכת ירידה מלמעלה למטה, ממהות עליונה למהות ירודה, עד שבאה להירידה היותר שפלה... שפעת החיים היציריים, ממקור החיים הולכת ושופעת, משתפלת דרגה אחר דרגה, עד שיוצרת את החמירות, נעשית טבעית קשה, קשורה לחוק עפר אבן וברזל ('אורות הקודש', ח"ב תקכב-תקכד).

יש בעולמנו מקום מסוים שאפשר להורות עליו באצבע ולומר, שבנקודה מדויקת זו חל המהפך, והיא נקודת המעבר שבין הרוחני לגשמי, ונקודה זו היא אבן השתיה, שממנה הושתת העולם. החל ממנה נדבקו הרגבים ונעשה עולם חמרי, והוא החומר הראשון בעולם, מעבר לו – הרוח, ומצדו השני ואילך – החומר. ומכאן עשר הקדושות שבעולם (משנה, כלים פ"א מ"ו): ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, עיירות מוקפות חומה, לפני מן החומה של ירושלים, הר הבית, החיל, עזרת נשים, עזרת ישראל, עזרת הכהנים, בין האולם ולמזבח, ההיכל, ולבסוף קדש הקדשים. ככל שמתקרבים לאבן השתיה, מתקרבים לאלוקות, למקור הכול, וההתרחקות מאבן השתיה היא הליכה לכיוון החומריות שבהוויה.

האור, שהוא היצירה הראשונה, נברא ממקום המקדש, שהוא החומר הראשון, נקודת המפגש שבין שמיים וארץ: "והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה" (בראשית כח, יב), ואמצע שיפועו כנגד בית קדשי הקדשים (רש"י שם).

זוהי הסיבה ששלמה בנה בבית המקדש "חלונות שקופים אטומים" (מלכים-א ו, ד). והרי זה דבר שיש בו סתירה פנימית, שאם שקוף, הרי אינו אטום. ומפרשת הגמרא (מנחות פו ע"ב) שהיו צרים מבפנים ורחבים מבחוץ, שלא כדרך שאר חלונות שאדם בונר בביתו, שהם עשויים למאור, ועל כן הם צרים מבחוץ ורחבים מבפנים, כדי להכניס את האורה מבחוץ פנימה. אך במקדש, אין הקב"ה צריך לאורה, שהוא אורו של עולם, ועל כן כיוון החלונות הוא הפוך, צר מבפנים ורחב מבחוץ, שאור המקדש מאיר חוצות תבל.

ועל כן ממוקדת מלחמת יוון נגד האור שבמקדש: "וחושך על פני תהום – זו מלכות יוון, שהחשיכה עיניהם של ישראל", והוא בית המקדש, שנאמר עליו: "והיו עיני ולבי שם כל הימים" (מלכים-א ט, ג).

ד. האור והמנורה

וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל אהרן ואמרת אליו, בהעלותך את הנרות אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. ויעש כן אהרן אל מול פני המנורה העלה נרותיה כאשר צוה ה' את משה (במדבר ח, א-ג).

פסוק זה מעורר תמיהה. 'אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות', הרי המנורה היא שבעת הנרות, ואיך יאירו שבעת הנרות אל מול פני המנורה?! מהי המנורה, ומהם שבעת הנרות?! רש"י הרגיש בזה, וכתב שהמנורה היא הנר האמצעי, וכל הנרות יאירו לכיוון הנר האמצעי. אלא שלפי זה היה צריך לומר 'אל מול פני המנורה יאירו ששת הנרות'.

ועוד דבר הטעון הסבר: "ויעש כן אהרן", ופרש רש"י: "מגיד שבחו של אהרן שלא שינה". והדבר מעורר פליאה, וכי למה היה לו לאהרן לשנות, שהוצרך להגיד שבחו שלא שינה?

בתורת החסידות ביארו פרשה זו על פי דברי חז"ל, שאור ראשון שברא הקב"ה, לא היה ראוי לרשעים, ועמד וגנזו לצדיקים לעתיד לבא.

כד אסתכיל קב"ה באינון דרין דרשעיא, דלא יתחזין לההוא נהורא, גניז ליה. הדא הוא דכתיב 'וימנע מרשעים אורם' (איוב לח, טו). ולמאן גניז ליה, לצדיקים. צדיקיא דוקא, דכתיב 'אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה' (זהר ח"א מה ע"ב).

היא המנורה שנתנבא עליה זכריה: "ראיתי מנורת זהב כולה וגולה על ראשה ושבעה נרותיה עליה", וכו' (זכריה ד, ב). ועבודת המנורה שבמקדש למטה מכוונת כנגד המנורה העליונה, כדי לחשוף את האור הגנוז.

וכמו שבית מקדש שלמטה מכוון כנגד בית המקדש שלמעלה, כמו כן כתוב 'אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות', ופרשנו, כי העלאת נרות המנורה הוא רק הכנה להמשיך הארה מהמנורה הטהורה שבשמים (שפת אמת, חנוכה תרנ"ג).

והיינו דכתיב 'אל מול פני המנורה', שהיא המנורה העליונה, שכל המצות הם רמזים למה שלמעלה, לכן נקראת 'פני המנורה', שהיא הפנימיות של המנורה שבמשכן, ואף על פי כן 'יאירו שבעת הנרות', אף שאין דמיון אור זה לגבי האור שלמעלה, רק שהמלך פוסל כלי מלכות להשתמש בכלי הדיוטות (שפת אמת, בהעלותך תרל"ח).

זה פנימיות ענין הדלקת המנורה שבמקדש, המכוונת כנגד המנורה העליונה שהיא היא האור הגנוז מששת ימי בראשית. וכוונת ההדלקה להביא לחשיפת האור הגנוז, שיאיר דרך אותם חלונות שקופים אטומים.

וכמה מדויקות המילים שבפרשה, שכל מקום שרומז על המנורה העליונה, נכתבה המנורה מלא, בו"ו. וכשמדבר על המנורה התחתונה, היא כתובה חסר, בלא ו"ו. "אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. ויעש כן אהרן אל מול פני המנורה העלה נרותיה". ולעומת זה, "זה מעשה המנורה מקשה זהב וכו', כמראה אשר הראה ה' את משה כן עשה את המנורה" (עייין כל זה במלבי"ם, ריש בהעלותך).

ומכאן לשבחו של אהרן. בששת ימי בראשית נאמר מספר פעמים 'ויאמר אלקים יהי... ויהי כן', ואילו ביצירת האור נאמר: "ויאמר אלקים יהי אור, ויהי אור", ולא נאמר "ויהי כן". משום שבאמת לא היה כן, שהרי נגזר אותו אור. וכך אמרו במדרש: "אמר הקב"ה, אני אמרתי יהי כן, והם אמרו לא כן". והיינו מה שנאמר "לא כן הרשעים" (מדרש שוחר טוב, א). ויש שדרשו על זה את הפסוק: "על כן לא יקומו רשעים במשפט" (תהלים א, ה), שעונשם של הרשעים הוא על שבגללם לא נאמר 'ויהי כן', ועל 'כן' זה, לא יקומו הרשעים במשפט (עיין 'לתורה ולמועדים' להרב זיון, פרשת בהעלותך).

ומכיוון שעבודת המנורה באה לתקן קלקול קדמון זה, בא על כך שבחו של אהרן: 'ויעש כן אהרן', מגיד שבחו שלא שינה, שבניגוד לרשעים ששינו ובעטיים לא נאמר 'ויהי כן', כאן פעל אהרן כשורה, ויעש 'כן', וזה בעבודת המנורה, שמביאה לחשיפת האור שנגזר ומחזירה את ה'כן' שנשמט.

דורשי רשומות אמרו, שמה שהכניסו חז"ל במטבע התפילה כמה פעמים "וכן כתוב בתורתך", אף זה רומז לאותו אור שנגזר, שהרי אמרו חז"ל (תנחומא, נח סימן ג) שגזרו הקב"ה בתורה, וכך פירושו: 'וכן' שנשמט מ'ויהי כן', כתוב מעתה בתורתך, שדרך התורה אפשר להביא לגליון.

ה. הגלוי והנסתר שבמקדש

מכאן, שמלחמת היוונים נגד בית המקדש, מכוונת בעיקר נגד האור שבמנורה, שהרי הם מלכות החושך הנאבקת באור. העניין החיצוני, החומרי, נגד התוכן הפנימי, הרוחני. זה לעומת זה. תרבות של חיצוניות, גוף, 'ציצים ופרחים' (ביטוי משירו של ר' יהודה הלוי), ושכל אנושי, מול מוסריות, תכנים פנימיים, מהות ושכל אלקי.

כמה רמזים ציין המהר"ל (סוף נר מצוה) במאבק זה. היוונים יש להם אפשרות לטמא את הצד החיצוני של היהדות, אך לא את הצד הפנימי. על כן טמאו את כל השמנים שבהיכל. 'היכל' בגימטריה הוא ששים וחמש, ואילו 'יון' מספרם ששים ושש, להורות שיש כח ליוון להתגבר על הקודש שבהיכל. אלא שכוח זה ניתן להם רק כלפי הצד החיצוני של המקדש, מתוך המגע המשותף שיש להם עם החכמה, אך לא על הצד הנסתר שבו. ואילו הכהן הגדול יש בו גם חיבור עם הצד הנסתר, שהרי יש לו רשות להכנס לפני ולפנים, לקדש הקדשים, שהוא הצד הנעלם שבמקדש.

ובמילה 'היכל', יש יו"ד נסתרת. שכן האות ה"א מנוקדת בצירה, וכאילו יש יו"ד אחר ה"א מלבד היו"ד הכתובה, כך שבאמת יש במילה 'היכל' שני יוד"ם, האחת גלויה, הכתובה, והשניה נסתרת. ומבחינת הגלוי שמספרו ששים וחמש, יש ליוון שמספרם ששים ושש, אפשרות להתגבר על ההיכל, אך מבחינת הצד הנסתר של ההיכל, שמספרו שבעים וחמש, אין להם מגע שם. ו'כהן' בגימטריה שבעים וחמש, והוא שייך לצד הנסתר שבמקדש. ולכן לא הצליחו היוונים לטמא את אותו פך שמן החתום בחותמו של כהן גדול.

הגויים טמאו את היהדות הגלויה במגעם, טמאו את השמנים הקדושים ושקצו אותם, אבני מזבח הקדש נתפגלו. אבל בקדושתם נשארו פנימיות הסודות, שהם עלומים וחתומים ממגע זר, ודוקא הפנימיות היותר נשמית, כי המבטאים אשר לסודות כבר באו פריצים וחללום. ופנימיות זו, שהיא נשמת הנשמה העליונה, קבועה היא בנשמה הסגולית אשר לישראל, ואיננה זזה ממנה. כל זמן שהקישור לכללות האומה ולצביונה חי בקרבנו, וכל זמן שהוא חפץ בכלל באושר והצלחת האומה הישראלית, אף על פי שאינו יודע לקרא בשם ולפרש את צפונותיו. ואפילו אם הוא טועה במעשיו ודעותיו, תוכו קודש קדשים ('אורות' עמ' צד).

וזו היתה הסיבה לנצחון החשמונאים. הצד הגלוי אמנם נפגע, אך אין בכוחו של החוץ לקעקע את הניצוץ היותר פנימי שבכל אדם מישראל, ועל כן מובטח היה נצחון האור, הרז, הרוח שבישראל – 'אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה'.

שמונה ימים נמשך הנס, ושמונה ימים הם ימי ההודאה שבחנוכה, משום שמספר זה מציין את המדרגה שאחרי עולם הטבע, שמספרו שבע, שהרי בשבעה ימים נברא העולם. על כן נעשית המילה ביום השמיני, שכל נברא טבעי הוא בעל ערלה, והסרת הערלה, הבאה לקדש ולרומם את גופו מעל הטבע, נעשית דווקא ביום השמיני.

וכן התורה היא מעל הטבע, שהיא שכל אלקי מעל האנושי, ולכן במזמור י"ט בתהילים, "השמים מספרים כבוד א-ל ומעשה ידיו מגיד הרקיע", יש בו שבעה פסוקים העוסקים בגרמי השמיים, ואילו הפסוק השמיני עובר לעניין התורה: "תורת ה' תמימה משיבת נפש". וכן מזמור קי"ט בתהילים, המדבר בשבח התורה והמצוות, מורכב מ'תמינה אפי', כל אות שמונה פסוקים. וכן נתינת התורה היתה אחר שבעה שבועות של הכנה, וביום החמישי – תחילת השבוע השמיני – ניתנה תורה. והתורה מונחת בארון בקדש הקדשים, ולעומת המנורה שבהיכל שיש בה שבעה קנים, קדש הקדשים הוא בסימן שמונה, שכן הוא האור עצמו, בבחינת 'כי נר מצוה ותורה אור'. ועל כן ה'ארון' נקרא כך על שם האור, והכהן הגדול כשנכנס ביום הכיפורים לקדש הקדשים היה מְזַה שמונה פעמים. שבע למטה, והשמיני למעלה, כנגד העולם שמעל הטבע.

וזהו שדרשו חז"ל: "בזאת יבא אהרן אל הקדש" – בזכות המילה, שנאמר בה 'זאת בריתי אשר תשמרו', ובזכות התורה, שנאמר 'וזאת התורה' (ויקרא רבה, פרשה כא ו), שרק מי שיש בו זכות המילה והתורה, שייך למעלת הנבדל, וזכאי להכנס למקום קדש הקדשים שמעל הטבע. ואילו היוונים יכלו לפגום רק בצד החיצון של ההיכל, אך לא בפך השמן החתום בחותם הכהן הגדול.

ו. כ"ה בכסלו

כשם שהמאבק ממוקד במנורה שבמקום המקדש, כך יש משמעות לזמן שבו היה הנצחון, בכ"ה בכסלו. תאריך זה לא צוין בפעם הראשונה בימי החשמונאים. הוא מופיע כבר בזמנים קדומים הרבה יותר, ותמיד בקשר למקדש.

וכן אתה מוצא במלאכת המשכן, בכ"ה בכסלו נגמרה מלאכת המשכן ועשאו מקופל עד ח' בניסן וכו'. מעתה הפסיד כסלו שנגמרה בו המלאכה, אמר הקב"ה: עלי לשלם, ומה שילם לו הקב"ה, מנורת החשמונאי (שבולי הלפט, סימן קפט, ובקצרה בסור תרפ"ד).

אף בית המקדש השני נחנך ביום זה, כנאמר בספר חגי (ב, יח): "מיום עשרים וארבעה לתשיעי למן היום אשר יוסד היכל ה'". והסביר המהר"ל (נר מצוה) את עניינו המיוחד של יום זה, שבעונה זו חלה תקופת טבת, בה אורך הלילה מגיע לשיאו ומכאן ואילך הוא מתקצר. וזה מתקשר לגמרא בעבודה זרה (ח ע"א) על חגו של אדם הראשון, שחגג שמונה ימים אחר התקופה על התגברות האור, ואומות העולם קבעו חג זה ליום אידם.^א

ז. החנוכה והמנורה

בספר 'בני יששכר' (מאמרי חדש כסלו, מאמר ב') האריך בנושא זה, וכתב כמה וכמה רמזים למהות ענין ההדלקה שבחנוכה, הבאה לחשוף את האור הגנוז, על פי מה שאמרו חז"ל בפסיקתא רבתי (פרשה מו), שהאור נגנז רק לאחר ששימש ל"ו שעות, ועל כן אנו מדליקים בחנוכה ל"ו נרות, כמנין אותן שעות שהאיר אותו אור.

וכיוון שאמרו חז"ל שהאור נגנז בתורה ובצדיקים, לפיכך מקובלים אנו שישנם בעולם ל"ו צדיקים נסתרים (בבלי, סוכה מה ע"ב), וזהו שאמרו: "ויהי אור – אלו מעשיהם של צדיקים" (בראשית רבה, פרשה ב ה). וכן בתורה שבעל פה (בתלמוד הבבלי) ישנן ל"ו מסכתות (כשמחשבים את ג' הבבות כמסכת אחת), ול"ו פעמים מוזכר בתורה 'נר', אור, מנורה, וכל מהותו של החג הזה רמוזה בשמו של החדש 'כסלו', כס-לו. שהאור ששימש ל"ו שעות נתכסה, והדלקת הנרות הוא מאמץ לחשוף את הנסתר הזה.

מה שעשה אהרן במנורה שבמקדש, עושים אנחנו בהמשך הדורות, בחנוכה שעל פתח הבית. שהרי דרשו חז"ל (תנחומא, בהעלותך ה) על כך שחלשה דעתו של אהרן, כשראה שהנשיאים כבר הביאו כל הקרבנות לחנוכת המשכן, ואמר לו הקב"ה: חייך, שלך גדולה משלהם, שאתה מדליק ומיטיב את הנרות. ושאל הרמב"ן (במדבר ח, ב), הרי כשאינ מקדש ובטלים הקרבנות כולם, בטלה גם הדלקת המנורה, ובמה נחמו הקב"ה לאהרן, הרי אין במנורה יותר מאשר בקרבנות! והשיב הרמב"ן, שאין הכוונה למנורה שבמקדש, אלא למנורת החנוכה, שהיא נוהגת אף לאחר החורבן. הדלקת הנרות בחנוכה, היא אפוא המשך ההדלקה של מנורת המקדש.

"שבכל חנוכה בשעת הדלקת הנרות, מתגלה הארה מן האור הגנוז, והוא אורו של משיח" (בני יששכר, שם). ויש בזה ליתן טעם מדוע מדליקין על פתח הבית מבחוץ, שהוא המשך הדלקת מנורת המקדש, שעניינה חשיפת האור והפצתו בחוץ, דרך חלונות 'שקופים' אטומים, כדי להרבות את האור בחוץ.

א. במאמר המקורי נכתב פרק זה בהרחבה רבה, וקיצרנו אותו משום שעניין זה מופיע גם במאמרו של הרב יואל בן נון 'יום יסוד היכל ה', פרק שלישי.

נרות החנוכה הם זכר למנורת ביהמ"ק, ופעלו אז הכהנים הקדושים להעלות את כל ישראל למדרגת כהנים, שתהיה גם המנורה שבפתח כל בית בישראל בכל מקום שהוא כמנורת בית המקדש. וכל אחד מישראל העומד ומדליק את הנרות, הרי הוא ככהן המדליק את נרות הקדש בבית מקדשו (הרב חרל"פ, מובא במועדי הרא"ה, חנוכה).

כיוון שנצחון היהדות על היוונות בא לידי ביטוי במנורה, אין פלא שהרומאים, ברצותם לפרסם את נצחונם על ישראל, קבעו את צורת המנורה המוטבעת בשער טיטוס כסמל לנצחונם.

ומי יגלה עפר מעיניהם ויראה שנצח ישראל לא ישקר, ודוקא המנורה המסמלת את נצחון הרוח על החומר – "לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה'" (זכריה ד, ו) – נקבעה כסמל המדינה היהודית המתנערת מעפרה ושבה ומתחדשת בארצה העתיקה, לקראת גילוי אורו של משיח במהרה בימינו.

קראו לימים האלה חנוכה שהוא חינוך לגאולה
 העתידה, שיתגלה האור הגנוז, וכל ימי עניינו
 ומרודנו משנפסקה הנבואה האיר ה' יתברך לנו
 הארת אור הגנוז בתורה על ידי מצוות נר חנוכה.
 וכבר ידעת שהאור הגנוז מביטין בו מסוף העולם
 ועד סופו, והארת נר חנוכה היא הארה מן האור
 ההוא במעט קט, ועל ידה אנחנו יכולין להביט
 בתורה אשר האור גנוז בה, והבן. והנה, לבעבור
 זה הדורות שהן סמוכין לגאולה התחילו חכמי
 הדור לדבר מענייני המצווה הזאת מה שלא
 שיערו הראשונים, והוא סוד כמוס.

(רבי צבי אלימלך מדינוב, 'בני יששכר',
 מאמרי חודש כסלו, מאמר ב, כא)

"לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים".
מקשים, למה לא קבעום משנה הראשונה? ונראה
לי בסייעתא דשמיא, בשנה ראשונה עשו שמונה
ימים בהכרח, מפני הנסים שנעשו בהם בשמן,
וכל יום שנעשה בו הנס בשמן מוכרחים לעשותו
יום טוב. אך לשנה אחרת ראו חכמי הדור,
שאותה ההארה שהיתה בשמים למעלה בשנה
שעברה שהיה בה הנס חזרה ונתגלית בשנה זו,
והבינו שבשמים קבעו ימים אלה לאותה ההארה
בכל שנה, ולכך גם הם עשאום ימים טובים
למטה.

ולפי זה מה שאמרו 'קבעום' לא קאי על בית דין
שלמטה, אלא קאי על השמים ממעל, שהוא כמו
עניין הפורים, דכתיב בהם "והימים האלה נזכרים
ונעשים", ודרשו רז"ל: "נזכרים למעלה ונעשים
למטה", וכן כאן קבעום למעלה בנילוי ההארה
ועשאום למטה ימים טובים בהלל והודאה.
ובזה יש לבאר נמי כוונת השואל 'מאי חנוכה',
דהוה ליה למימר 'חינוך', על שם החינוך של בית
המקדש שנתחנך בעבודה ובהדלקת המנורה,
ומשני "דתנו רבנן וכו' לשנה אחרת קבעום"
למעלה ועשאום למטה, ולכן הטילו בה ה'
בסופה, כי זה כלל ידוע, כל ה' שבסוף תיבה
מורה על הריבוי, וכן כאן שנתרבת ההארה שלה,
שהיא מתגלית בכל שנה ושנה. גם 'חינוך' לשון
זכר, שאינו מתעבר, ו'חנוכה' לשון נקבה,
שמתעברת ויולדת, כן זו מתעברת ויולדת, כי
ההארה שלה נולדת בכל שנה.

(רבי יוסף חיים מבגדד, 'בן יהודע' שבת כא ע"ב)